

Slovenská národná rada

Analýza štruktúry a činnosti v roku 1990

DANICA SIVÁKOVÁ*

Sociologický ústav SAV, Bratislava

The Slovak National Council

An analysis of its structure and activity in 1990

Abstract: In the socio-political conditions before November seventeenth, 1989, the Slovak National Council functioned as a passive representative staff which served to confirm the decisions of the ruling political power - the Communist Party of Czechoslovakia. The crash of the totalitarian regime formed new conditions for this institution and its transformation into an active board with legitimate legislative, initiative and control powers. The present study deals with the first results of studies of the process of democratization in the Slovak National Council with the help of sociological methods. Simultaneously with an analysis of the changing composition of the parliament during the year 1990, we present the results of an analysis of all the deputy presentations in plenary sessions during the same period.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 2: 247-263)

Termín vzniku súčasného slovenského parlamentu v septembri 1943 bol v historickom poradí už štvrtým založením tohto vrcholného národného orgánu. Dnešná SNR bola založená ako ilegálna reprezentatívna inštitúcia národnooslobodzovacieho boja v II. svetovej vojne a po vystúpení z ilegality počas SNP sa stala po prvý krát vrcholným výkonným a zákonodárnym orgánom. V tomto období prijala 40 nariadení s platnosťou zákonov a boli v nej zastúpené ľavicový blok reprezentovaný KSS, sociálno-demokratický blok a občiansky blok, ktorý reprezentovala Demokratická strana. Po skončení druhej svetovej vojny mala SNR značné právomoci a predstavovala vrcholnú zákonodárnu a výkonnú moc na Slovensku. Jej právomoci však boli postupne redukované. V roku 1968 po prijatí Ústavného zákona o československej federácii (číslo 143/1968 Zb.) boli vytvorené legislatívne predpoklady pre fungovanie SNR ako národného parlamentu. V skutočnosti však vo vtedajších spoločensko-politických podmienkach slovenský parlament fungoval iba ako pasívny reprezentatívny zbor, ktorý slúžil na potvrdzovanie rozhodnutí vládnucej politickej moci reprezentovanej Komunistickou stranou Československa.

Premeny, ktoré v našej spoločnosti prebiehajú od novembra 1989 zákonite ovplyvnili činnosť SNR a utvorili pre túto vrcholnú zákonodárnu inštitúciu historickú príležitosť transformácie na aktívny orgán s legitímnou zákonodárnou, iniciatívnou a kontrolnou mocou.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Danica Siváková, CSc., Sociologický ústav SAV, Hviezdoslavovo nám. 10, 811 02 Bratislava.

Skúmanie javov politického života sociologickými metódami sa v poslednom období značne rozšírilo. V rámci výskumného projektu "Prechod od totalitarizmu k politickej demokracii" sa do centra záujmu sociológie dostal nový objekt skúmania - Slovenská národná rada. Nakoľko sa o parlamentný život doteraz zaujímali najmä právnici a historici, bolo nutné vymedziť základné indikátory sociologickej analýzy tejto problematiky. Výsledky prvej fázy práce predkladáme v nasledujúcej stati.

1. Štruktúra poslaneckého zboru v procese transformácie

Základnou podmienkou obnovenia legitímnosti SNR po novembri 1989 (podobne ako Federálneho zhromaždenia a ČNR) bola rekonštrukcia jej poslaneckého zboru. Hneď na prvých schôdzach SNR 30. 11. 1989 a 6. 12. 1989 plénum odvolalo celé predsedníctvo, v ktorom okrem symbolického zastúpenia Strany slobody a Strany slovenskej obrody (po jednom členovi) boli dovtedy len zástupcovia Komunistickej strany Slovenska. Novozvolený predseda SNR bol síce členom KSS, ale v štruktúre Predsedníctva SNR zvoleného 6. 12. 1989 sa už prejavila výrazná zmena. Komunistom zostalo 38 percentné zastúpenie, Strana slobody a Strana slovenskej obrody získali po 14 % a členovia bez politickej príslušnosti 38 % zastúpenie. Po rekonštrukcii v predsedníctve ostal len jeden pôvodný člen (Strana slovenskej obrody) na rozdiel od ČNR, kde vo funkciách zotrvali dve tretiny predsedníctva, vrátane významných činiteľov Československej strany socialistickej. Zdá sa, že tento rozdiel bol spôsobený odlišným postavením ČNR na českej politickej scéne. Overenie tejto domnieky by si však vyžadovalo hlbšiu analýzu.

Štruktúru zloženia všetkých 150 poslaneckých mandátov v SNR bolo treba po páde predchádzajúcej politickej moci priblížiť reálnemu rozloženiu politických síl, aby sa začali tvoriť politické predpoklady legislatívnych zmien v štáte. Obnovovanie poslaneckého zboru prebiehalo na základe dohôd pri okrúhlych stoloch a podľa Zákona o odvolávaní poslancov, ktorý bol prijatý 29. 1. 1990 vo Federálnom zhromaždení a platil aj pre ČNR a SNR. Podobne ako vo FZ a v ČNR, aj v SNR väčšina (53 poslancov z 82 vystriedaných) z obmeneného poslaneckého zboru v období od 12. 1. 1990 do 29. 3. 1990 rezignovala na svoj poslanecký mandát a len 29 poslancov bolo odvolaných. Z hľadiska rozdelenia bývalého poslaneckého zboru podľa podielu poslancov na riadení spoločnosti možno povedať, že bolo nahradených vyše 80 % poslancov, ktorých bolo možné označiť ako politickú elitu. Z hľadiska stranického zastúpenia odvolaných poslancov je zaujímavé, že bolo nahradených za každú politickú stranu i za skupinu nestraníkov približne rovnaký podiel - 50 % poslancov. (V ČNR napríklad v rekonštruovanom parlamente ostali okrem jedného poslanca všetci pôvodní poslanci ČSS.) Najviac odvolaných poslancov bolo zo skupiny poslancov bez

1) Podľa podielu na riadení spoločnosti sme poslanecký zbor rozdelili do nasledovných kategórií - 1. najvyšší stranícki a štátni činitelia - politická a hospodárska elita, 2. ostatní riadiaci pracovníci, 3. pracovníci bez podielu na riadení, (pozri [Boguszak, Matějů 1990] Klasifikácia zamestnaní - naša 1. kategória je totožná s hlavnou skupinou 2. - Vedúci a riadiaci pracovníci hospodárskych, výrobných a nevýrobných organizácií).

politickej príslušnosti. Celkove dokonca prevyšoval počet odvolaných komunistických poslancov.

Základný proces rekonštrukcie parlamentu (okrem troch výnimiek) bol na 24. schôdzi SNR ukončený. Do volieb, ktoré sa uskutočnili v júni 1990 SNR nemala charakter demokraticky zvoleného zákonodárneho zboru. V poslaneckom zbore zostalo 45 % poslancov zvolených v roku 1986 a zároveň noví poslanci boli len kooptovaní najvýznamnejšími politickými silami, ktoré sa v tomto období iba formovali. (Pre zaujímavosť uvádzame názorovú škálu z výskumu Ústavu pre výskum verejnej mienky pri Slovenskom štatistickom úrade z konca januára 1990 podľa ktorého 12 % respondentov pokladalo túto formu doplnenia poslancov do SNR za demokratickú, 48 % za nedemokratickú ale nevyhnutnú, 26 % respondentov ju pokladá za nedemokratickú a 14 % túto otázku nevie posúdiť.)

Sociologicky najmarkantnejšou zmenou bolo, že poslanecký zbor nadobudol v marci 1990 v porovnaní s bývalou direktívne vytvorenou štruktúrou poslancov odlišnú podobu. Keď porovnáme zloženie poslancov k 1. 12. 1989 s obsadením poslaneckých mandátov na 24. schôdzi SNR v dňoch 29.-30. 3. 1990 možno konštatovať viacero odlišností. V prvom rade sa na dvojnásobok (zo štyroch na osem) zvýšil počet politických subjektov, ktoré delegovali poslancov. Komunistická strana síce nestratila svoje najvyššie zastúpenie, ale jej poslanci už prestali tvoriť väčšinu (ich podiel klesol zo 68,7 % na 40 %). V poradí druhé najvýraznejšie zastúpenie mali poslanci delegovaní VPN (26 %), ktorí v tom období reprezentovali najvplyvnejšie politické zoskupenie. Ďalšími novými politickými subjektami, ktoré získali zastúpenie v SNR bolo KDĽ (7,3 %), Demokratická strana, ktorá sa vytvorila zo Strany slovenskej obrody (6 %), Maďarská nezávislá iniciatíva (4 %) a Československá strana poľnohospodárska, ktorá získala jeden mandát. Poklesol podiel poslancov bez politickej príslušnosti z 22 % na 10 % a vzrástlo zastúpenie Strany slobody o dva mandáty.

Odechodom veľkej časti tzv. "gerontokracie" sa výrazne zmenili demografické charakteristiky poslaneckého zboru. Priemerný vek poslancov sa v rekonštruovanom parlamente znížil z priemerného roku narodenia 1938 na priemerný rok narodenia 1945. Podiel žien zastupujúcich jednotlivé politické subjekty sa v rekonštruovanom parlamente odlišoval. V skupine poslancov bez politickej príslušnosti, poslancov za Komunistickú stranu a poslancov za Stranu slobody sa podiel žien zvýšil, čo napr. v skupine poslancov bez politickej príslušnosti znamenalo 73 % podiel žien. Na druhej strane, z počtu poslancov, ktorých delegovala VPN ženy tvorili len necelých 8 %, čo v konečnom dôsledku znamenalo, že v rekonštruovanom parlamente sa podiel žien znížil z 29,3 % na 25,3 %. Podiel najvyšších štátnych a verejných činiteľov, ktorých považujeme za politickú a hospodársku elitu výrazne poklesol (zo 42 % na 25,3 %). Podľa zaradenia občianskeho povolania poslancov v medzinárodnej štandardizovanej klasifikácii zamestnaní (pozri [Boguszak, Matějů 1990]) sa napríklad ukázalo, že v rekonštruovanom parlamente takmer štvornásobne vzrástlo zastúpenie vysokokvalifikovaných odborníkov (z 11,3 % na 44 %). O toto vysoké zastúpenie odborníkov sa najviac zaslúžili poslanci, ktorých delegovali VPN a KSS.

Po voľbách v júni 1990 sa konštituoval nový poslanecký zbor (len 16 % zvolených poslancov pracovalo v predchádzajúcom rekonštruovanom parlamente). Podľa očakávania sa parlament ešte viac omladil (priemerný rok narodenia 1946). Najväčší absolútny počet poslancov mladších vekových kategórií (od roku narodenia 1940) bolo zvolených z radov VPN aj keď treba povedať, že z hľadiska pomerného zastúpenia má KSS-SDĽ a SNS ešte mladších poslancov (91 % poslancov zvolených za KSS-SDĽ sa narodilo po roku 1940). V štruktúre súčasného slovenského parlamentu ešte viac pokleslo zastúpenie žien na 12 %. Tento stav najviac ovplyvnili VPN (96 % mužov) a KDH (90 % mužov). Z hľadiska už spomínanej medzinárodnej klasifikácie zamestnaní podiel kvalifikovaných odborníkov dosiahol 50 % všetkých členov poslaneckého zboru. Na tejto skupine sa významne podieľajú učitelia a ostatní podagogickí pracovníci (6,7 %), architekti a technickí inžinieri (6,7 %), technickí pracovníci a technológovia (6,3 %), odborníci v prírodných vedách (5,3 %) a právnici, sudcovia a advokáti (5,3 %). Skupina vedúcich pracovníkov štátnej moci a správy po výraznom poklese v rekonštruovanom parlamente (18,7 %) opäť vzrástla a má významné postavenie reprezentované 35 poslancami, čo predstavuje 28 % celého poslaneckého zboru. Tento nárast bol vyvolaný vymenovaním viacerých poslancov za ministrov a zvolením mnohých funkcionárov politických strán a hnutí. Najlepšie možno ilustrovať uvedené zmeny ISCO grafom (International Standard Classification of Occupation, ktorý sa nachádza pod číslom 1 v prílohe článku). Z grafu názorne vidno, ako napríklad v dôsledku zmien postupne klesalo zastúpenie pracovníkov materiálnej výroby. Z takýchto občianskych povolaní pochádzajú len v minimálnej miere poslanci KDH a VPN (VPN 3 poslanci, KDH 2 poslanci).

Pri popise utvárania personálnej štruktúry slovenského parlamentu po voľbách 1990 nemožno vynechať problém štruktúry Predsedníctva SNR. Rozhodnutie o zložení predsedníctva bolo hneď na prvej schôdzi po voľbách prvou výraznou konfrontačnou aktivitou poslaneckého zboru. Došlo k stretu záujmu koaličných strán, ktoré presadzovali väčšinové zastúpenie v predsedníctve, proti záujmu opozície, ktorá presadzovala pomerné zastúpenie. Koalíčným partnerom sa podarilo presadiť väčšinové zastúpenie. Skutočnosť, že koaličné politické subjekty mali záujem na väčšinovom zastúpení v orgánoch SNR a neiniciovali uzákonenie nového rokovacieho poriadku možno hypoteticky vysvetliť tým, že väčšia heterogénosť slovenskej politickej scény oproti českej politickej scéne si vyžadovala z hľadiska vládnej koalície silnejšie nástroje kontroly činnosti parlamentu. V Čechách, kde OF získalo v ČNR 64 % mandátov, bolo pre vládnu koalíciu pomerné zastúpenie vo vrcholných orgánoch parlamentu prijateľné a nenarušovalo postavenie víťazného politického subjektu.

2. Činnosť SNR po 17. 11. 1989

Skúmanie transformácie SNR na demokraticky fungujúci vrcholný zastupiteľský zákonodárny orgán bola úloha, ktorá postavila autorku tejto analýzy pred netradičný problém. Ako možno čo najpresnejšie a pokiaľ možno čo najobjektívnejšie zaznamenať tento proces? Bolo zrejmé, že najprístupnejším a

zároveň relatívne najkomplexnejším informačným zdrojom o činnosti SNR sú stenografické záznamy z rokovaní pléna SNR². Vznikol tzv. záznamový hárok plenárneho rokovania SNR, v ktorom boli pomocou kódovacieho kľúča zaznamenané všetky vystúpenia poslancov SNR na plenárnych schôdzach od 17. 11. 1989 do konca roka 1990. Znaký, ktoré som sledovala vo vystúpeniach poslancov možno rozdeliť na formálne a obsahové. Z formálneho hľadiska bolo každé vystúpenie zaradené do programu schôdze, zaznamenala som, či sa jednalo o procedurálne alebo vecné vystúpenie, bola okódovaná jeho dĺžka a miesto, kde sa v stenografickej správe nachádza. Z obsahového hľadiska som sledovala tri skupiny údajov:

1. identifikáciu tematického zamerania vystúpenia (rozdelenie na politickú, ekonomickú, právnickú, školskú, kultúrnu, zdravotnícku a ekologickú tematiku - pričom samozrejme jedno vystúpenie mohlo obsahovať viacero tém);
2. zaradenie vystúpenia z hľadiska miery kritickosti poslanca (pozitívny, neutrálny a negatívny resp. kritický postoj k prerokovávanej problematike);
3. zaradenie podľa spôsobu argumentácie, aký poslanec vo svojom vystúpení použil (argumentácia právom, autoritou, vedou, politickou stranou, masmédiami a verejnou mienkou a argumentácia prostredníctvom voličov, pričom poslanec mohol použiť zároveň viacero týchto argumentov). Celkove bolo pomocou uvedeného záznamového hárku spracovaných 1762 vystúpení.

Celé analyzované obdobie možno logicky rozdeliť na dva časové úseky - plenárne rokovania SNR od 17. 11. 1989 do volieb v júni 1990 a plenárne rokovania od volieb do konca roka 1990. Obe uvedené obdobia sa odlišujú viacerými znakmi. V prvom aj v druhom období sa konal porovnateľný počet plenárnych zasadnutí (do volieb 11 a po voľbách 9), no intenzita rokovania bola rozdielna - do volieb sme zaznamenali celkove 440 vystúpení poslancov a po voľbách do konca roka 1990 1322 vystúpení (pozri graf 2 v prílohe).

2.1. Charakteristika činnosti SNR do volieb v júni 1990

Činnosť pléna slovenského parlamentu do prvých demokratických volieb v júni 1990 mala dva hlavné ciele: v krátkom časovom období pripraviť parlamentné voľby a garantovať legitimitu dočasnej vlády národného porozumenia. Poslanci delegovaní rôznymi politickými stranami a hnutiami sa museli urýchlene adaptovať na im doteraz neznáme činnosti, aby parlament čo najskôr získal akcieschopnosť.

Celková aktivita poslaneckého zboru sa s pribúdajúcimi schôdzami plynule stupňovala. Väčšina pôvodných poslancov, ktorí po novembri 1989 zostali v SNR, bola málo aktívna, 83 % týchto poslancov nevystúpilo vôbec a tí čo vystupovali, vystúpili len raz, maximálne dvakrát (s výnimkou jednej poslankyne za Komunistickú stranu, ktorá do marca 1990 vystúpila 7x). Na základe priemerného počtu vystúpení na jedného poslanca možno stanoviť nasledovné poradie

²) Okrem stenografických záznamov boli pri analýze použité oficiálne údaje o poslaneckom zbore a údaje o legislatívnej činnosti SNR. V tejto fáze výskumu neboli spracované informácie o činnosti predsedníctva SNR, o priebehu rokovaní jednotlivých výborov a o činnosti poslaneckých klubov.

politických strán a hnutí na všetkých schôdzach pléna SNR od 30. 11. 1989 do volieb v júni 1990.

Tabuľka 1. Aktivita poslancov jednotlivých politických strán a hnutí v pléne SNR v čase od 30. 11. 1989 do 18. 5. 1990
(priemerný počet vystúpení na jedného poslanca)

1. Demokratická strana (DS)	5,1
2. Kresťansko-demokratické hnutie (KDH)	3,9
3. Strana slobody (SSL)	3,8
4. Verejnosť proti násiliu (VPN)	3,3
5. Komunistická strana Slovenska (KSS)	2,4
6. poslanci bez politickej príslušnosti	1,9
7. Maďarská nezávislá iniciatíva (MNI)	1,3
8. Strana slovenskej obrody (SSO)	1,0
9. Strana poľnohospodárov (SP)	1,0

Dvaja najaktívnejší poslanci v tomto období vystúpili po 15x - zástupca Demokratickej strany a poslanec za KDH. V rekonštruovanom parlamente (po 1. marci 1990) vystúpilo viac ako 60 % poslancov maximálne 2x a 22,7 % poslancov bolo úplne pasívnych. Z hľadiska politických strán boli v rekonštruovanom parlamente najpasívnejší poslanci za Komunistickú stranu, 14 (23 %) ich poslancov nevystúpilo vôbec a 47 % ich poslancov vystúpilo za celé obdobie maximálne 2x, pričom počas týchto troch mesiacov pripadlo na jedného poslanca za Komunistickú stranu 1,9 vystúpenia.

Činnosť poslancov na prvých schôdzach po zrušení komunistického systému politickej moci sa sústredila na otázky personálnej rekonštrukcie SNR a na legislatívnu podporu prebiehajúcich spoločenských zmien. V prvom období poslanci schvaľovali vládne návrhy zákonov hladko a bez akýchkoľvek pozmeňovacích návrhov, v rozprave k zákonom takmer nevystupovali. Takto bol prerokovávaný aj Program vlády M. Čiča na 19. schôdzi SNR, na ktorej vystúpilo len 9 poslancov a z nich len traja v kritickom duchu (pre porovnanie, po parlamentných voľbách pri prerokovávaní Programového vyhlásenia vlády V. Mečiara v pléne SNR v rozprave vystúpilo 47 poslancov). Hlavná myšlienka vtedajších dní - odmietnutie minulosti - rezonovala výrazne aj na pôde SNR. Poslanci vystupovali najčastejšie na všetkých schôdzach formou poslaneckých dotazov, v ktorých sa zameriavali na najkrikľavejšie krivdy a chyby predošlého režimu. Okrem toho na návrh poslanca Demokratickej strany bol na 23. schôdzi pléna SNR vymedzený zvláštny bod programu: politická rozprava, ktorá sa až do volieb stala priestorom, v ktorom sa sústredilo najviac politických vystúpení. Pre atmosféru týchto dní bol charakteristický aj pokus o odvolanie predsedu SNR, člena Komunistickej strany, ktorý však plénum na 22. schôdzi (1. 3. 1990) neschválilo.

Od marca 1990 po ukončení personálnych zmien sa SNR intenzívnejšie sústredila na legislatívnu činnosť. V priebehu dva a pol mesiaca bolo schválených 20 zákonov. Ich prerokovanie bolo hladké (spolu bolo k týmto dvadsiatim zákonom podaných 6 pozmeňovacích návrhov a len jeden bol prijatý) a v rozpravách vystupoval malý počet (do 10) poslancov. Z tejto charakteristiky sa vymyká len schvaľovanie 2 zákonov - zákona o voľbách do SNR a zákona o štátnom rozpočte Slovenskej republiky na rok 1990. Rozpravy k nim boli obsažnejšie a už nie bezkonfliktné.

Vďaka presným záznamom je možné utvoriť si konkrétnejšiu predstavu o činnosti poslancov SNR od 30. 11. 1989 do 18. 5. 1990.

Kódovací kľúč dovolil rozlíšenie vystúpení s tematikou právnickou, ekonomickou, politickou, zdravotníckou, školskou, kultúrnou a ekologickou. V rekonštruovanom parlamente som identifikovala 42 typov vystúpení. Z nich 13 malo výskyt vyšší ako 1 % a spolu vyčerpávalo 87,6 % celkovej variancie tematického zamerania vystúpení.

Tabuľka 2. Tematické zaradenie vystúpení poslancov SNR v období od 30. 11. 1989 do 18. 5. 1990 (v %).

	Tematika	frekvencia výskytu
1.	právnická	26,8
2.	právnická a ekonomická	18,4
3.	ekonomická	10,2
4.	právnická a politická	8,4
5.	politická	7,0
6.	politická a ekonomická	4,5
7.	právnická a školská	2,7
8.	politická a ekologická	2,7
9.	právnická, politická a ekonomická	2,0
10.	právnická a kultúrna	1,6
11.	právnická a ekologická	1,1
12.	školská	1,1
13.	zdravotnícka	1,1
	Spolu	87,6

Všetky typy vystúpení na prvých šiestich pozíciách s najvyšším výskytom (vyčerpávajú 75 % celkovej variancie) súviseli buď s oblasťou práva, ekonomiky, politiky, alebo s ich kombináciou. Až od siedmej pozície z hľadiska frekvencie výskytu sa začali objavovať klasické témy prednovembrového parlamentu - školstvo, zdravotníctvo, kultúra a ekológia. Treba však upozorniť, že v porovnaní s frekvenciou právnicko-ekonomicko-politických vystúpení bola frekvencia klasických tém podstatne nižšia (súhrnne vyčerpávajú tieto vystúpenia po 13. poradie 10,3 % celkovej variancie vystúpení).

Podobným spôsobom som v parlamente pred voľbami zaznamenala 36 reálnych typov argumentácie pri vystúpeniach, z ktorých 22 typov malo výskyt vyšší ako 1 % a spolu vyčerpávalo 92,8 % celkovej variance.

Tabuľka 3. Spôsob argumentácie vo vystúpeniach poslancov SNR
v období od 30. 11. 1989 do 18. 5. 1990 (v %)

Argumentácia	frekvencia výskytu
1. právom	15,5
2. verejnou mienkou-masmédiami a voličmi	11,6
3. stranou	7,0
4. voličmi	6,6
5. právom a autoritou	4,8
6. právom a stranou	4,8
7. autoritou	4,8
8. vedou	4,5
9. stranou a verejnou mienkou-masmédiami	4,1
10. verejnou mienkou-masmédiami	3,9
11. právom a verejnou mienkou-masmédiami	3,6
12. právom a vedou	3,1
13. stranou, verejnou mienkou-masmédiami a voličmi	2,7
14. právom, verejnou mienkou-masmédiami a voličmi	2,5
15. vedou a voličmi	2,5
16. právom a voličmi	2,3
17. autoritou a stranou	1,8
18. autoritou a verejnou mienkou-masmédiami	1,8
19. vedou a verejnou mienkou-masmédiami	1,6
20. právom, vedou a voličmi	1,1
21. právom, stranou a voličmi	1,1
22. autoritou a voličmi	1,1
Spolu	92,8

Najčastejšie poslanci používali právnickú argumentáciu (15,5 %), na druhej pozícii sa umiestnilo argumentovanie masmédiami, verejnou mienkou a voličmi (11,6 %) a tretia najčastejšia bola stranícka argumentácia (7 %).

V súvislosti s hodnotením miery kritickosti vystupujúcich poslancov možno konštatovať, že väčšina príspevkov (58,6 %) bola vzhľadom k predmetu rozpravy politicky neutrálna, 30,7 % vystúpení bolo kritických a len 10,7 % všetkých poslancov vystupovalo v smere politickej podpory predlôh. Takýto nízky podiel pozitívne ladených vystúpení možno hypoteticky vysvetliť tým, že väčšina poslancov, ktorá vystúpila v tomto období sa vo svojich prejavoch dištancovala od minulosti a zároveň s blížiacimi sa voľbami využívala svoje vystúpenia vďaka priamym prenosom masmédiami ako predvolebné prezentovanie svojho politického profilu.

Charakteristiky skupín poslancov odlíšených podľa sociálno-demografických diferenciačných faktorov možno vzhľadom na relatívne nízky celkový počet vystúpení za celé sledované obdobie interpretovať len bez záruky. Uvedomujúc si

tento limit možno konštatovať, že v období pred parlamentnými voľbami najčastejšie vystupovali muži (priemerne sme zaznamenali 3,3 vystúpení na jedného poslanca oproti 1,8 vystúpeniu na jednu poslankyňu), ktorí boli vo veku od 31 do 40 rokov, radoví poslanci (bez funkcie v predsedníctve alebo vo výbore SNR), s vysokoškolským vzdelaním no bez podielu na riadiacich funkciách, slovenskej národnosti. Rozdiely v aktivite jednotlivých politických subjektov tiež nie sú zreteľne štatisticky významné. Napriek tomu určité špecifiká budúcich povolebných parlamentných subjektov uvádzame kvôli možnosti porovnania s ich budúcim vývinom.

Ako som už uviedla, najaktívnejší boli poslanci z radov Demokratickej strany. Väčšina ich vystúpení sa týkala právnických a politických tém, pričom často zároveň argumentovali právom, vystupovali z pozície autority a zo všetkých politických subjektov sa najvýraznejšie hlásili k svojej straníckej príslušnosti. Okrem toho sa vo svojich vystúpeniach najčastejšie zo všetkých poslancov odvolávali na verejnú mienku a masmédiá. Dĺžka ich vystúpení bola priemerná a charakteristické pre nich bolo, že boli najkritickejší v porovnaní s ostatnými poslancami.

Poslanci za Kresťansko-demokratické hnutie boli v období do volieb po Demokratickej strane druhým najaktívnejším zoskupením. Ich vystúpenia sa týkali najmä právnickej tematiky, no v porovnaní s ostatnými poslancami som zaznamenala častejšie aj témy súvisiace s oblasťou školstva a zdravotníctva. Tak ako poslanci za Demokratickú stranu aj oni často argumentovali autoritou svojho politického hnutia. Ich vystúpenia dĺžkou výrazne presahovali priemer, boli väčšinou neutrálne, no v porovnaní s ostatnými politickými subjektami sa poslanci Kresťansko-demokratického hnutia vyznačovali zvýšenou kritickosťou.

Poslanci zastupujúci Verejnosť proti násiliu sa svojou aktivitou (3,25 vystúpenia na jedného poslanca) najviac približovali k celkovému priemernému počtu vystúpení v pléne SNR. Zaoberali sa prevažne otázkami práva, ekonomiky, školstva a ekológie. Zo všetkých politických zoskupení sa poslanci za VPN odvolávali najčastejšie na vedu a bežná bola aj ich argumentácia právom a autoritou VPN. Často sa odvolávali na verejnú mienku a masmédiá. Ich vystúpenia boli nadpriemerne dlhé a podobne ako u poslancov Demokratickej strany a Kresťansko-demokratického hnutia boli tiež nadpriemerne kritické.

Aktivita poslancov za Komunistickú stranu Slovenska vystihovala politické postavenie tohto početne najsilnejšieho zoskupenia v predvolebnej SNR. 2,4 vystúpenia na jedného poslanca ich posunulo na piatu priečku rebríčka frekvencie vystúpení politických subjektov. Títo poslanci hovorili v pléne krátko a prevažne neutrálne. Tematicky sa orientovali na politické otázky a zároveň sa nadpriemerne zaujímal o otázky kultúry, zdravotníctva a ekológie. Argumentovali najmä voličmi a často tiež právom.

Celkove možno povedať, že poslanci Demokratickej strany, Kresťansko-demokratického hnutia a Verejnosti proti násiliu si boli svojím správaním sa v pléne blízki už pred voľbami. Tento predpoklad však bude treba v ďalšej analýze podložiť ďalšími argumentami, takže ho v tejto fáze práce vyslovujem len ako

hypotézu. Ďalej možno o aktivite politických strán a hnutí v SNR pred voľbami konštatovať známu skutočnosť, že tzv. veľké strany a hnutia sa v priemere prejavovali menej nápadne ako strany malé. Parlamentná politická scéna bola relatívne stabilizovaná a žila v očakávaní volieb. Poslanci boli podľa zaznamenaných prejavov vo veľkej miere identifikovaní so svojou politickou príslušnosťou a najmä pred voľbami využívali plenárne rokovania na tvorbu politického image svojej strany, resp. hnutia.

2.2. Činnosť SNR po voľbách v júni 1990 do konca roka 1990

Po júnových voľbách sa vytvorili legitímne podmienky na to, aby SNR začala plniť funkcie demokratického parlamentu. V praxi to znamenalo transformáciu SNR z pôvodnej pozície podpory výkonnej moci v prednovembrovom režime, cez obrannú pozíciu podpory dočasnej vlády pred júnovými voľbami, na pozíciu kontroly výkonnej moci. Zároveň bola činnosť po voľbách ovplyvnená výraznými sebaidentifikačnými tendenciami slovenského parlamentu ako predstaviteľa národnej zvrchovanosti.

Na základe stenografických záznamov z rokovania pléna SNR sa tieto javy v časovom období od júna do konca roka 1990 dajú zdokumentovať v nasledujúcich druhoch aktivít:

1. Legislatívna činnosť. V sledovanom období bolo prijatých 30 zákonov a 3 zákonné opatrenia, z ktorých 1/3 nebola predložená vládou (zákonnú iniciatívu malo Predsedníctvo SNR, skupina poslancov SNR a v jednom prípade poslanec SNR). Zákony a zákonné opatrenia sa prerokovávali s množstvami pozmeňovacích návrhov (k 33 zákonom a zákonným opatreniam bolo podaných 1052 pozmeňovacích návrhov), z ktorých bolo prijatých 57 %. Prerokovanie konkrétnych zákonov sa polarizovalo - na jednej strane boli výrazne problematické návrhy (napr. návrh zákona o voľbách do orgánov samosprávy obcí, návrh zákona o obecnom zriadení, návrh zákona o hlavnom meste SR Bratislave, návrh zákona o meste Košice a návrh zákona o štátnej správe v školstve a školskej samospráve) a na druhej strane zákony, ktoré boli schválené bez pripomienok (napr. návrhy zákonného opatrenia a zákona o usporiadaní majetkových vzťahov cirkví a náboženských spoločností).

Na ilustráciu zložitého procesu presadzovania sebaidentifikačných tendencií na pôde SNR možno uviesť príklad prerokovania tzv. jazykového zákona, v rámci ktorého vznikla v skúmanom období jedna z najkonfliktnejších situácií. Po viacerých odkladoch Predsedníctvo SNR prerokovalo 3 návrhy zákona o úradnom jazyku na území SR. Už pred predložením uvedených návrhov zákonov do pléna SNR bolo zrejmé, že tzv. pomlčkový problém (konflikt medzi unitaristicky a národne orientovanými poslancami), ktorý vznikol ešte pred voľbami v súvislosti s prerokovávaním oficiálneho názvu ČSFR na pôde Federálneho zhromaždenia a ktorý latentne pretrvával aj v slovenskej politickej reprezentácii, bude mať v súvislosti s prerokovávaním tzv. jazykového zákona pokračovanie. Po viacerých taktických ťahoch Predsedníctva SNR sa nakoniec prakticky na 7. schôdzi pléna v októbri 1990 prerokovával len tzv. koalíčný návrh zákona. Poslanecký zbor sa rozdelil a len tesnou väčšinou hlasov prerokovaný návrh zákona schválil. Pri

prerokovávaní tohto zákona sa po prvýkrát po voľbách viditeľne odlišil postoj Predsedníctva SNR a veľkej časti pléna SNR. O nevyhranenosti politickej scény svedčí aj skutočnosť, že sa v tomto prípade zamietlo tajné hlasovanie, ktoré presadzovali zástancovia protinávruhu - tzv. matičného návrhu jazykového zákona. Predpokladáme, že hlavným dôvodom tohto odmietnutia bola obava z nedodržania straníckej disciplíny poslancov pri hlasovaní, ktorá nebola neoprávnená, súdiac podľa priebehu rozpravy v pléne a tiež na základe výrokov poslancov v masmédiách, ktoré prerokováaniu tohto zákona predchádzali. Spôsob prerokovávania a prijatie koaličného návrhu zákona o úradnom jazyku sa po prvýkrát od novembra 1989 stretlo s výraznou negatívnou odozvou veľkej časti obyvateľstva Slovenska.

2. Interpelácie a dotazy poslancov. Aj táto aktivita začala po voľbách výrazne narastať, aj keď musíme upozorniť, že mnohí poslanci ešte nevedeli odlíšiť všeobecnú rozpravu od obsahu interpelácií a dotazov na vládu. Keď si však uvedomíme, že z formálneho hľadiska bolo do tohto bodu programu zaradených 183 vystúpení, treba tomuto znaku v každom prípade v procese demokratizácie činnosti parlamentu prisúdiť nezanedbateľnú úlohu. Na základe priemerného počtu interpelácií a otázok na vládu vzhľadom na počet poslaneckých mandátov jednotlivých politických subjektov sme zostavili nasledovné poradie: 1. Strana zelených, 2. Demokratická strana, 3. Slovenská národná strana, 4. Kresťansko-demokratické hnutie, 5. Verejnosť proti násiliu, 6. Maďarské kresťansko-demokratické hnutie - Spolužitie, 7. Komunistická strana Slovenska.

3. Aktivita poslancov. Na základe priemerného počtu vystúpení na jeden poslanecký mandát som zostavila nasledovné poradie politických strán a hnutí.

Tabuľka 4. Aktivita poslancov politických strán a hnutí v pléne SNR od 26. 6. 1990 do 20. 12. 1990

1. Strana zelených (SZ)	15,5
2. Demokratická strana (DS)	15,1
3. Slovenská národná strana (SNS)	10,1
4. Verejnosť proti násiliu (VPN)	9,3
5. Komunistická strana Slovenska (KSS-SDE)	8,0
6. Kresťansko-demokratické hnutie (KDH)	6,2
7. Maďarské kresťansko-demokratické hnutie - Spolužitie (MKDH-ES)	6,1

Na základe údajov z tabuľky možno opäť potvrdiť (okrem výnimky MKDH-ES) zvýšenú aktivitu poslancov menších politických strán a hnutí na plenárnych rokovaníach. V porovnaní s predvolebným parlamentom si z hľadiska počtu vystúpení na počet svojich mandátov poslanci Demokratickej strany zachovali vysokú aktivitu a poslanci VPN aktivitu blízku priemeru. Výrazný pokles aktivity na plenárnych rokovaníach sme v období po voľbách zaznamenali u poslancov reprezentujúcich KDH. Podľa ukazateľa intenzity podávania interpelácií a

kladenia otázok vláde sa však títo poslanci zaraďujú medzi priemerne aktívnych poslancov.

4. Tematické zameranie vystúpení poslancov a spôsob ich argumentácie. Na plenárnych rokovaníach reálne existovalo 63 variantov tematického zamerania vystúpení, z ktorých 15 malo na základe frekvencie výskytu vyšší ako 1 %.

Tabuľka 5. Tematické zaradenie vystúpení poslancov SNR po voľbách v júni 1990 do konca r. 1990 (v %)

	Tematika	frekvencia výskytu
1.	právnická	27,8
2.	právnická a ekonomická	24,8
3.	ekonomická	11,5
4.	právnická a politická	5,8
5.	politická a ekonomická	2,7
6.	politická	2,3
7.	právnická, politická a ekonomická	2,0
8.	právnická a kultúrna	1,9
9.	ekonomická a školská	1,7
10.	politická a ekologická	1,4
11.	právnická a školská	1,2
12.	právnická, politická a ekologická	1,1
13.	právnická, ekonomická a školská	1,1
14.	ekonomická a kultúrna	1,1
15.	právnická, politická a kultúrna	1,0
	Spolu	87,4

Na prvých štyroch pozíciách sa v totožnom poradí ako v parlamente pred voľbami ocitli vystúpenia s právnickým, právnicko-ekonomickým a právnicko-politickým zameraním. Desať typov tematického zamerania vystúpení poslancov sa v období pred voľbami 1990 a po nich zhodovalo. Z hľadiska spôsobu použitej argumentácie vo vystúpeniach v pléne sme v období po voľbách zaznamenali väčšiu variabilitu typov argumentácie než pred voľbami.

Výrazne sa zmenilo aj poradie typov argumentácie na základe frekvencií ich výskytu. Z 21 typov argumentácií, ktoré mali výskyt vyšší ako 1 % a ktoré vyčerpávali 92,9 % variability, sa na prvom mieste umiestnila argumentácia z pozície autority ako významne najčastejší typ (vyčerpávala 28,1 %). Táto argumentácia sa v kombinácii s inými typmi argumentácie umiestnila aj na ďalších vedúcich pozíciách. V porovnaní s predvolebným parlamentom, keď sa argumentácia autoritou objavovala až od 5. miesta nižšie, možno vysloviť predpoklad o vyššom sebedomí poslancov riadne zvolených v parlamentných voľbách.

Tabuľka 6. Spôsob argumentácie vo vystúpeniach poslancov SNR po voľbách v júni 1990 do konca r. 1990 (v %).

Argumentácia		frekvencia výskytu
1.	autoritou	28,1
2.	autoritou a právom	15,0
3.	právom	13,4
4.	autoritou a stranou	4,5
5.	autoritou a voličmi	3,5
6.	autoritou a verejnou mienkou-masmédiami	2,6
7.	právom a stranou	2,4
8.	autoritou a vedou	2,4
9.	verejnou mienkou-masmédiami a voličmi	2,4
10.	stranou	2,3
11.	vedou	2,2
12.	právom a voličmi	1,9
13.	právom, autoritou a voličmi	1,7
14.	autoritou, verejnou mienkou-masmédiami a voličmi	1,7
15.	verejnou mienkou-masmédiami	1,7
16.	právom, autoritou a stranou	1,5
17.	právom, verejnou mienkou-masmédiami a voličmi	1,2
18.	právom, autoritou a verejnou mienkou-masmédiami	1,1
19.	právom a verejnou mienkou-masmédiami	1,1
20.	stranou a voličmi	1,1
21.	voličmi	1,1
Spolu		92,9

5. Špecifiká správania sa politických subjektov. Podobne ako pred parlamentnými voľbami, aj v povolebnom sledovanom období sa diferencovali určité charakteristické črty správania politických subjektov. Tým, že sa údaje so stále pribúdajúcimi schôdzami pléna SNR dopĺňajú, typické znaky politických strán a hnutí sa budú spresňovať. Uvedieme len niektoré najvýraznejšie tendencie.

Poslanci Demokratickej strany ostali aj po parlamentných voľbách vysoko aktívni. Vystupovali prevažne k témam súvisiacim s právom a ekonomikou, ale tiež s tematikou kultúrnou a zdravotníckou. Argumentovali prevažne právom a tiež záujmami voličov. Forma ich vystupovania vzhľadom k predlohe rozpravy bola väčšinou neutrálna.

Aktivita poslancov za KDH vyjadrená priemerným počtom vystúpení na jeden poslancký mandát po voľbách výrazne poklesla. Do konca roka vystupovali títo poslanci rovnomerne ku všetkým prerokovávaným témam v prevažne pozitívnom duchu. Argumentovali autoritou (najmä svojho politického hnutia), verejnou mienkou a masmédiami.

Zástupcovia KSS boli do konca roka 1990 v úzadí. Vystupovali rovnomerne takmer ku všetkým prerokovávaným tematickým oblastiam a spravidla neargumentovali autoritou ale záujmami svojich voličov, verejnou mienkou a

stanoviskami vyjadrovanými masmédiami. Forma ich vystupovania sa zmenila na prevažne kritický postoj ku prerokovávaným predlohám.

Poslanci za MKDH - ES mali z hľadiska tematiky nevyhranené vystúpenia. Vystupovali najzriedkavjšie, argumentovali stránicky. Forma ich vystúpení bola z hľadiska kritickosti väčšinou neutrálna.

Tretie najaktívnejšie politické zoskupenie - SNS sa zapájalo prevažne do prerokovania právnických a politických tém a forma vystúpení ich poslancov bola kritická. Argumentovali voličmi, verejnou mienkou a masmédiami, no pri argumentácii používali odvolania na interpretáciu vedeckých a právnických argumentov.

Politické hnutie Verejnost' proti násiliu, ktoré získalo po voľbách najväčší počet poslaneckých mandátov, sa na základe priemerného počtu vystúpení na jedného poslanca umiestnilo na 4. mieste. Títo poslanci sa venovali na schôdzach SNR od volieb do konca roka 1990 prevažne politickým témam, vystupovali z pozície autority a v zmysle politickej podpory prerokovávaných predlôh.

Najaktívnejší poslanci boli z radov Strany zelených. 54,8 % ich vystúpení súviselo s ekológiou, no výrazne sa zaoberali aj zdravotníckymi, politickými a právnickými témami. Ich argumenty boli charakteristické pre hnutie "zelených", ale odvolávali sa aj na interpretáciu vedeckých poznatkov, verejnú mienku a masmédiá a voličov. V ich vystúpeniach prevládali kritické stanoviská.

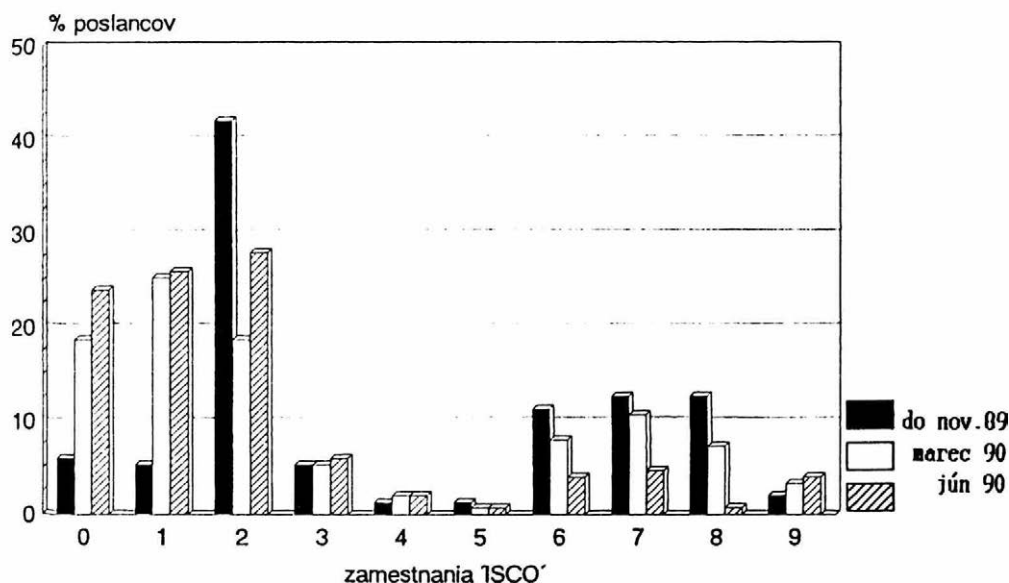
Záverom

Analýza práce parlamentu sa v našich podmienkach len začína rozvíjať. Vo svojom príspevku uvádzam len časť zistení, z rozboru parlamentných dokumentov. Mojim cieľom bola úvodná systematická dokumentácia verejných plenárnych rokovaní parlamentu a deskripcia aktivity jednotlivých politických subjektov pomocou záznamového hárku. Je to prvý, ale nevyhnutný krok k hlbším pohľadom na problematiku. Metódami viacrozmernej analýzy bude neskôr možné napr. identifikovať typické modely správania konkrétnych skupín poslancov, zistiť mieru ich autonómneho postavenia v kontexte politickej príslušnosti a komplexnejšie popísať spôsob správania poslancov, porovnávať správanie poslancov v konkrétnych časových obdobiach, sledovať vývinové procesy v politických subjektoch, pozorovať vývoj najdôležitejších problémov slovenskej spoločnosti tak, ako ich reflektovala SNR a pod.

Stenografické záznamy z plenárneho rokovania SNR sú unikátnym objektívnym svedectvom, v ktorom sa odzrkadľujú všetky politicky reflektované problémy spoločnosti. Analýza práce parlamentu je nevyhnutnou spätnou väzbou, ktorú potrebujú politické subjekty na to, aby mohli reflektovať a korigovať svoje správanie. Zároveň môžu informácie tohto druhu výrazne obohatiť sociologické analýzy politických procesov a tiež slúžiť ako východisko pre prácu ďalších spoločenskovedných disciplín.

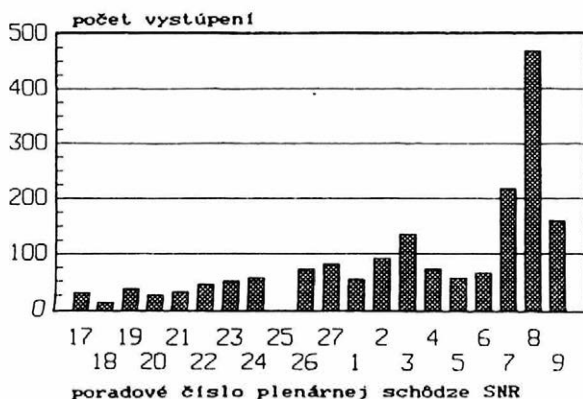
Grafy

Graf 1. Klasifikácia zamestnaní poslancov SNR

- Legenda:
- 0, 1 vedci, výskumní a vývojoví pracovníci, konštruktéri, technici a duševní pracovníci vo výskume, vývoji, ostatní odborníci.
 - 2 Vedúci pracovníci štátnej moci a správy.
 - 3 úradníci, referenti, ekonomickí, hospodárski a prevádzkoví pracovníci.
 - 4 pracovníci v obchodnej sieti.
 - 5 pracovníci v službách, polícia, obrana (armáda).
 - 6 pracovníci v poľnohospodárstve, lesníctve, rybárstve.
 - 7, 8, 9 robotníci vo výrobe, doprave atď.

Graf 2. Počet vystúpení poslancov SNR na plenárnych schôdzach v období od 30. 11. 1989 do 20. 12. 1990 (abs.).

DANICA SIVÁKOVÁ je vědecká pracovnice Sociologického ústavu SAV v Bratislavě. Zabývá se výzkumem politického systému a sociální struktury Slovenska v období přechodu k demokracii a dále analýzou politického vědomí.

Literatúra

Boguszak, M., P. Matějů 1990. "K využití Mezinárodní standardní klasifikace zaměstnání (ISCO) v československé sociologii." *Sociologický časopis* 26: 418-448.

Slovenská národná rada 1989. VIII. volebné obdobie. Bratislava: Kancelária SNR.

Slovenská národná rada 1990. IX. volebné obdobie. Bratislava: Kancelária SNR.

Stenografické správy o schôdzach SNR 1989, 1990. 17. - 27. schôdza VIII. volebného obdobia a 1. - 9. schôdza IX. volebného obdobia (30. 11. 1989 - 20. 12. 1990). Bratislava: Kancelária SNR.

Zoznam poslancov SNR 1990. (po 24. schôdzi SNR, konanej 29. a 30. marca 1990). Bratislava: Kancelária SNR.

Summary

After November, 1989, the basic condition for restoring the legitimacy of the Slovak National Council was the reconstruction of the entire deputy staff. Similar to the Federal Parliament and the Czech National Council, the majority of the changed deputy staff resigned (53 out of the 83 deputies resigned). Approximately 50% of the deputies were recalled from every political party and also from the group of parliament members without party-political ties. The process of parliamentary reconstruction (with three exceptions) ended in March, 1990. Until the elections of June, 1990, the Slovak National Council did not have the character of a democratically elected legislative staff. In the deputy staff, 45% of the members who had been elected in 1986 remained. At the same time, new deputies were only installed by the most important political powers, which had only just been formed. After the elections a new deputy staff was created, and legitimate conditions were formed for the Slovak National Council to fulfil the functions of a democratic parliament.

In our analysis of Slovak National Council activity after November seventeenth, 1989, the most procurable and complex source (from an information point of view) were the shorthand records from its plenary sessions. A note sheet was developed which helped us to code every deputy presentation in the period from 17. 11. 1989 to the end of 1990. The note sheet contains data about the program table of presentation, the form of presentation, the manner of deputy argumentation and data about the length of presentation etc. 1762 presentations were recorded for the whole analysis period.

This era can be logically divided into two time periods - the plenary sessions from 17. 11. 1989 to the elections of June, 1990, and the plenary sessions from the elections to the end of 1990. The activities of the Slovak National Council before the first democratic elections in June, 1990, had two main goals - to prepare parliamentary elections quickly and to guarantee the legitimacy of the temporary government of "national understanding".

After the crash of the communist political system the members of parliament in the first sessions were concerned by questions about the changing composition of parliament and the legislative support for passing changes for the society. In the first period the government-proposed acts passed smoothly without amendments and deputies rarely spoke out. The main idea at that time was refusing the past, an idea that was common in speeches in the Slovak National Council. The most common deputy presentations were questions to the government and presentations in general discussion that concentrated on the most flagrant injuries and mistakes of the previous regime.

After the June elections, the Slovak National Council began its transformation from a defensive position as temporary government to the controlling position of executive power. At the same time, parliamentary activity was influenced by the expressive self-identification tendencies of the Slovak Parliament as the representative of national sovereignty. Similar to the time before the elections, certain characteristic features of the behavior of the political subjects gradually crystallized.

The main contents of the study are the systematic documentation of the public plenary sessions and the description of the activity of the individual political subjects with the help of the note sheets. By multidimensional analysis methods, we could later identify typical models of behavior of concrete deputy groups, find out the measure of their autonomous position in the context of their political jurisdiction and the more complex description of deputy behavior, compare the behavior of the parliament members in concrete time periods, watch the development process of the political subjects and observe the most important problems of Slovak society through their reflection on the floor of the Slovak National Council.

TABULKY A ZPRÁVY
ANALÝZA STATISTICKÉ INFORMACE
POŘIZOVÁNÍ DAT
ZVLÁŠTNÍ SLEVY PRO ČSFR
do 30. června 1992

UNIVERZÁLNÍ PROGRAM PRO VAŠE POČÍTAČE

(PC XT/AT/386/486, Macintosh, pracovní stanice, sálové počítače)

Plní všechny statistické funkce

- jednoduché, praktické a operativní řízení programu
- skladba modulů podle přání a potřeb zákazníka
- přímé čtení dBase, 1-2-3, 71 typů souborů pomocí DBMS/COPY
- přímé užití Harvard Graphics, MS Chart, MapInfo a dalších

Aplikace: zdravotnictví, kliniky, státní statistika, výzkumné organizace, marketingová oddělení a firmy, pojišťovny, banky, městské, regionální a vládní úřady, úřady práce, finanční úřady a další

Authorized SPSS Partner: Jan Řehák, Sociologický ústav ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon (02) 235 59 91, telefax (02) 235 78 88.

SPSS GmbH Software, Steinsdorfstrasse 19, D-8000 München 22, telefon 004989/228 30 08, telefax 004989/228 54 13
